

KÖKTENDİNCİ YÜKSELİŞİ ANLAMAK AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA: AMERİKA'DA KÖKTENDİNCİLİK*

Doç.Dr. Fatmagül BERKTAY**

Yirminci yüzyılın sonlarına yaklaştığımız şu yıllarda, dünya dinin, özel olarak da köktendinciliğin yükselişine, biraz da şaşkınlık içinde tanıklık ediyor. Batı dünyası, herhalde bu tatsız ve "anlaşılmaz" gelişmeyi hazmedebilmek için, bunu kendi "rasyonel" kültür dairesinden dışsallaştırmak istiyor ve köktendinci canlanışı salt İslam'a özgü bir olguymuş gibi sunmaya çalışıyor. Soğuk Savaş sona erdikten ve buna bağlı olarak komünizmin "esas düşman" olarak kabul edilmesinden vazgeçildikten sonra, bazı çevrelerde İslamcı köktendincilik "şimdiki düşman" sayılıyor. Partikülarist (ve, Oryantalist) bir yaklaşım içinde, Batı'ya karşı bir tehdit, ya da en azından acıip ve yabancı bir şey gibi algılanan İslam köktendinciliği, başka şeylerin yanı sıra İslam dininin sözde değişmez ve statik niteliğine ve Müslümanların değişme ve gelişmeye, kısacası moderniteye karşı aldıkları söylenen düşmanca tutuma bağlanıyor. Oysa söz konusu yükseliş, Hıristiyan Batı açısından da geçerlidir, ve üstelik benzerlik bununla sınırlı değildir. Nitekim, Amerika'daki Protestan köktendinciliğine şöyle bir göz atmak, dinsel canlanışın sanılandan çok daha genel ve içerik açısından da karşılaştırılabilir bir olgu olduğunu gözler önüne sermektedir.

Partikülarizm tuzağı

Dinsel canlanışı İslam'ın "içkin" bir özelliğine bağlayan Montgomery Watt şöyle diyor:

Müslümanlar için değişmezlik, hem bireyler ve toplum açısından bir ideal,

hem de insanlığın ve onun çevresinin nasıl kavrandığını yansıtan bir algıdır...
Bir Batılının özel bir düşünsel çaba harcamadan bunu anlaması zordur.
(I; abç)

Watt'a göre, Batılı'nın böylesi "özel bir çaba harcaması" zorunludur, çünkü "düşünce yapılarında gelişmeye, ilerlemeye ya da toplumsal iyileşmeye yer olmayanların dünya görüşünü anlayabilmek son derece güçtür". (2) Başka bir deyişle Watt, İslam'da varolduğu iddia edilen değişmezlik "ideali"ni hiç sorgulamaksızın geçerli kabul etmekte ve karşılaştırmalı bir yaklaşım benimseme zahmetine katlanmaksızın, İslamcı köktendinciliğin özselci (*essentialist*) ve partikülarist bir yorumunu yapmaktadır. Oysa İslamcı köktendincilik de, tıpkı Protestan köktendinciliği gibi, değişmekte olan dünyaya karşı bir tepkidir ve aynı zamanda Protestan köktendinciliğinde yaşananndan çok da farklı olmayan, dinin kendisindeki bir değişmeyi de ifade etmektedir. Watt'ın yaklaşımı, Aydınlanma'dan itibaren Batı düşüncesine damgasını vurmuş olan ilerleme mitosunun bir yansımasıdır; bu mitos, Peter Berger'in işaret ettiği gibi, "modernite" kavramına hem normatif, hem de çarpık bir anlam yüklemiştir:

Normatif bir anlamı vardır, çünkü modernite kendisinden önce gelen her şeyden, içkin olarak daha üstünlük gibi anlaşılır... Ayrıca çarpık bir anlamı vardır, çünkü böyle bir perspektif, modernitenin, olduğu gibi, yani ilkece ampirik olarak ayırt edilebilen bir dizi nedeni bulunan ve dolayısıyla sonu da tahmin edilebilen herhangi bir tarihsel olgu olarak görülmesini zorlaştırır. (3)

Ne Protestan ne de İslam köktendinciliği, her türlü toplumsal değişmeye karşıdır. Ne var ki, her ikisinin de söyleminde, değişmenin, geleneksel değerlere ve anlama biçimlerine bağımlı olması gerektiği vurgulanır. Dolayısıyla, köktendinci taleplerin çoğu, aslında modern dünya ile ilgili taleplerdir ve modernliğin getirdiği yeni durumlarla baş etme çabasını ifade ederler; ancak bunların formüle edildiği dilin geleneksel dinsel dil olması, değişmezlik "ideali"ne bağlı kalındığı izlenimini vermekte ve aynı zamanda insanların en derinlerinde yatan güvenlik ve istikrar ihtiyacına hitap etmektedir. Köktendinciliğin, ister Hıristiyan isterse İslamcı biçiminde dinsel temellere, "köklere"; İslam örneğinde ise Peygamber'in yaşadığı "altın çağ"a ve "sahih İslam"a dönme çağruları, günümüzdeki olaylara ve koşullara bir tepki oluşturduğu sürece, köktendinciliğin, özünde modern bir olgu olduğunu gözlerden saklayamamaktadır.

* Bu makalenin daha ayrıntılı bir açıklaması ve İran'daki köktendincilik ile karşılaştırılması için bkz. Fatmagül Berktaş, **Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Mejis Yayınları, İstanbul, 1996.

** I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Modernite: Eski Çekiciliğini Yitirmiş Bir Proje

İslam köktendinciliği, tıpkı Amerika'daki karşılığı gibi, açıklanamaz bir olgu değil, bir kriz algılamasına karşı anlaşılır bir tepkidir. Bu kriz, hem küresel hem de yerel, ulusal düzeyde algılanan modernitenin krizidir. Modernleşme bir yandan hala çeşitli vaatler taşısa ve somut yararlar getirse bile, aynı zamanda kurumsal ve psikolojik gerilimlere ve hoşnutsuzluklara yol açmakta; ekonomik ve politik yapılarıdaki değişmelerden kaynaklanan dışsal kurumsal altüst oluşların yanı sıra, toplumsal hareketlilik, kentleşme ve günlük yaşamın teknolojik dönüşümünün sonucu olan gelişmelere bağlı olarak, kitlesel bir yabancılaşma yaşanmasına neden olmaktadır.

Dinsel yeniden canlanma ile kentleşme arasındaki bu ilişkiyi vurgulayan Said Amir Arjomand, İran'da, büyüyen kentlerde dinin yaygınlaşmasının ve dinsel dernek ve tarikatların oluşturduğu örgütsel ağın, Humeyni hareketini desteklemek üzere kanalize edilmesine işaret etmektedir. Arjomand, Türkiye'deki paralel gelişmelere dikkat çekerek son yıllarda, her iki ülkedeki hızlı kentleşmeye dinsel faaliyetlerin düzeyinde ve yoğunluğunda bir artışın eşlik ettiğini ve İslamiyet'in çok yönlü bir canlanışla birlikte politik arenaya da "görkemli" bir giriş yaptığını belirtmektedir. Yazara göre, bu gelişme hiç de şaşırtıcı değildir; çünkü "örgütlenmiş bir dünya dini, yerlerinden olan göçmen kitlelerine ister popülist, nasyonalist, faşist ya da sosyalist olsun herhangi bir laik hareket ya da siyasal parti ve ideoloji kadar geçerli bir bilişsel ve ahlaki alternatif sunabilir." (4)

Nitekim, tam da bu yüzden, günümüzde çok sayıda yazar, modernizmin "tükenişi"nin, "kutsal olana geri dönüşü" davet ettiğini ve insan varoluşunun temel sorunlarına modernizmin "yorgun" öğretilerinin çözüm getirmesinin artık mümkün olmadığını ileri sürmektedir. (5) Modernleşmiş, laikleşmiş toplumlarda dinin yeni bir canlanma yaşıyor olması, bu varsayımı kanıtıyor gibidir. Oysa unutmamak gerekir ki, modernleşmeye karşı daima, modernleşme karşıtı hareketler ve ideolojiler biçimini alan bir direnme olmuştur. Çoğulculuk ve laiklik, modernitenin olgusal göstergeleri oldukları ölçüde, aynı zamanda, çeşitli laiklik karşıtı ve çoğulculuk karşıtı "direnme hareketleri"nin de boy hedefi olmuşlardır. Ve moderniteye dünyanın her yanında çeşitli düzeylerde meydan okunurken, bir yandan da post-modern yeniden-tanımlamalar giderek yaygınlaşmakta ve modernleşme sürecinin insanlığın temel sorunlarını çözmekte

aciz kaldığını, hatta yeni sorunlar ortaya çıkardığını düşünenlere son derece çekici gelmektedir. Dolayısıyla günümüzde, geleneksel dinin, halkın "post-modern" tanımlara sığınma ihtiyacının belki daha fazla geçerli olduğu İslam dünyasının birçok bölgesini de etkisi altına almasında şaşılacak bir şey yoktur.(6) Ne var ki, yukarıda da belirtildiği gibi, bu olgu yalnızca dünyanın daha "geri" İslami kesiminde değil, daha ileri olduğu varsayılan ve modernleşmenin kazanımlarından daha fazla yararlanan Batılı Hıristiyan kesimi için de geçerlidir. Bu bağlamda, ABD'de gözlenen Protestan köktendinciliğinin yükselişi, gerçekten çarpıcı ve öğretici bir örnektir.

Amerika'da Köktendincilik: Maskülenist ve Emperyalist Bir Politika

Birçok yazarın belirttiği gibi, din, Amerikan kültüründe ve yaşam biçiminde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Ancak, 1970'lerin sonunda, dinin farklı ve tuhaf bir yorumunu temsil eden yeni bir dalga yükseldi. Politik aktivizmi de kapsayan ve sosyo-politik arenada kendine belirgin bir yer edinen bu hareket, köktendincilikti. Ashnda köktendinciliğin kendisi Amerika'da yeni bir olgu olmamakla birlikte, bu yeni dalganın, kadınlar konusundaki yaklaşımı da dahil olmak üzere, kendine özgü nitelikleri vardı.

George M. Marsden, **Fundamentalism and American Culture** adlı, alanında çok etkili olmuş kitabında, 1926'dan 1940'ların başlarına kadar bir geri çekilme dönemi yaşayan köktendinciliğin tarihinde 1940'dan sonra yeni bir sayfa açıldığını belirtmektedir. (7) 1941'de Amerikan Hıristiyan Kiliseler Konseyi (the American Council of Christian Churches) ve Ulusal Evanjelikler Birliği (the National Association of Evangelicals) kurulur. 1976 ile 1980 yılları arasında Köktenci Evanjelizm açısından en önemli gelişmeler ise, Hıristiyan televizyonculuğunun (Teleevanjelizm!) başarısı ile, bu akıma yeni bir politik aktivizm getiren Yeni Hıristiyan Sağ'ın ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda, 1979'da Rahip Jerry Falwell tarafından Köktendinci/Evanjelik seçmenler blokunu seferber etmek amacıyla "Ahlaki Çoğunluk" (Moral Majority) hareketinin kurulması çok önemli olmuştur.

Aslında köktendincilik, gelişmeye başladığı 1920'lerden itibaren her dönemde, Protestan kiliselerindeki modernleşmeci eğilime; "Bolşevizm"e; ve özellikle Darvinizme karşı mücadele eden politik bir hareket oldu. Aynı

zamanda, büyük iş çevreleriyle de ittifak yaptı. Yeni Köktendincilik de, bu eski ittifakı devraldı ama ona, yoksullara her türlü devlet yardımına karşı çıkan bir yön de ekledi. Böylece politik Sağ ile sıkı bir ittifaka girilerek militarize bir teoloji inşa etti ve milli savunma, ekonomi, kürtaj hakkı, eşcinsellik ve diğer "aile sorunları" konusunda saldırgan pozisyonlar geliştirdi.(8) Lionel Caplan'ın dediği gibi, "bugün ABD'de Köktendincilik, tutucu politik güçlerle ittifak içinde; devlete, aileye, Kiliseye karşı yapıldığını öne sürdüğü 'liberal darbe'ye karşı mücadele bayrağını açan saldırgan bir dinsel harekettir." (9)

Yeni Köktendinci hareket, dinin, "her türlü deneyimin anlamlı bir yere sahip olduğu düzenli ve total bir evren yarattığı için" etkili bir meşrulaştırma aracı olduğunu savunan Nicholas Abercrombie'nin görüşünü doğrulamaktadır. (10) Bir değişme ve kriz döneminde, dinin bu meşrulaştırıcı ve totalize edici işlevi daha da belirginleşmektedir ve Protestan köktendinciliğinin analizi, bu olgunun bir kriz algılamasına yanıt niteliğini ortaya koymaktadır. Nitekim, Amerika'da köktendinciliğin, bir kriz biçiminde algılanan modernizme karşı bir tepki olarak dinin "temellerine" ya da "kökenlerine" geri dönüşe yönelik bilinçli bir hareket olarak ortaya çıktığını dikkate alırsak, modernizm olmasaydı, köktendincilik de olmazdı diyebiliriz! Modernizmin bir tehdit olarak algılanmasına karşı tepki niteliği taşımasından dolayı, köktendinciliğin, çağdaş politik süreçlerle ilgili olması ve iktidar ilişkilerinden kopuk olmaması çok doğaldır. Ancak, anti-liberal politikalarla olan bağı dışında, bu akımın çekiciliği, insanlara kapalı ama güvenli bir dünya ve güvenli bir benlik duygusu sunmasından da kaynaklanmaktadır.

Köktendinciler için din, her ikisi de mutlak ve sonul hakikatı elinde tuttuğunu öne süren bir kurum (Kilise) ve metinde (Kutsal Kitap) temellenmiştir. Köktendincilik, "hakikat"ın toplumsal ve kültürel koşulların bir ürünü olduğunu ve dolayısıyla tarihsel ve bağlamsal olarak kavranabileceğini reddeder. Köktendinciler, bilginin görelliliğini reddetmekle "güvenli bir gerçeklik" duygusu sunarlar. (11) Kendi inançlarının kesin ve tek doğru olduğuna inanmaları, başkalarının inançlarına hoşgörü göstermelerini engeller. Bu nedenle köktendincilik, Foucault'nun tanımladığı ve geçerli tek doğrunun egemenliği anlamına gelen bir "hakikat rejimi" kurma girişimi olarak da değerlendirilebilir.

Köktendinciler, modern dünyada yaygın kabul gören kültürel çoğulculuk ve kurumsal farklılaşma kavram ve olgularını tanımazlar. Çoğulculuk ve onunla birlikte tolerans ya da

hoşgörü; başkalarının farklı kurallara göre yaşayabileceklerini, "hakikat" peşinde koşan kaç kişi varsa o kadar farklı "hakikat" olabileceğini, benim için "doğru" olanın başkası için "doğru" olmayabileceğini vb. kabul etmeyi gerektirir. Kültürel ve tarihsel mirasları nedeniyle dünyaya farklı bir gözle bakan, bu farklı bakışı farklı dillerle ifade eden "başkalarıyla" çevrili olabiliriz. Ama bir köktendinci için böyle bir dünya, kargaşadan ve kaostan başka bir şey değildir: Kuşkunun ve belirsizliğin egemen olduğu, açık seçik ve herkes tarafından kabul edilen, önceden verilmiş yaşam kuralları bulunmayan bir dünya! Onların amacı, tek hakikatı ve tek doğrusu bulunan, kuralları belli, kargaşalıktan uzak düzenli bir dünya yaratmaktır.

Köktendinci ideolojiye göre, hayat ve dünya hakkında bilinmesi gereken herşey Kutsal Kitap'ta mevcuttur; dünyanın gerçekte nasıl olduğunu bildiğini iddia eden özselci bir ideolojidir, bu. Böyle bir ideolojik saflık konumu benimsenince, örgütsel saflık da zorunlu olur: "Tanrı devleti"nin sınırlarının daima dikkatle savunulması gerekir. Köktendincilikte "sınırlar" çok önemlidir; sınırların ötesindeki dış dünyada çoğulculuk, hoşgörü ve belirsizlik vardır. Bunların tümü de, köktendinciliğin tepki duyduğu modernitenin güçleridir. İşte bu yüzden, Köktendincilik, kapalı bir alternatif yaratarak dış dünyanın etkilerini ortadan kaldırmaya çalışır. Bu yeni "alternatif" dünyada, laik ve dinsel alanlar dikotomisi -ki, modernist bir dikotomidir- reddedilip yerine yeni, "bütünsel" bir benlik duygusu geçirilmeye çalışılır. Burada, bireyin kişisel deneyimini dillendirmesi mümkün kılınır ve cemaat tarafından uygun destek sağlanır.

Ne var ki, Köktendincinin güvenlik içindeki "ben"i, bir "öteki"ye, "ben olmayan"a ihtiyaç gösterir. Üstelik bu "öteki", "ben"in özelliklerinden daha farklı -ve daha aşağı!- özelliklere sahip olmalıdır. "Köktendinciliğin karakteri ve konturları, en iyi, kavramsal ve belirgin bir 'öteki'ye gönderme yapılarak çizilebilir; bu karşıtlık, köktendincilerin kendilerine somut bir dinsel inanç ve pratikler alanı yaratmalarına ve böylece kendileri ile toplumun diğer grup ve kesimleri arasında kesin sınırlar çekebilmelerine olanak verir. (12) Bu nedenle, haklı ve doğru "ben" ile yanılığ içindeki "öteki" arasındaki gerilim, Köktendinciliğin ayrılmaz bir parçasıdır ve Yeni Dinci Sağ'ın saldırgan ırkçı tavrını da açıklamaktadır: Tanrı'nın kutsadığı biricik halk, beyaz ve Protestandır!

Yeni Sağ ve müttefiki Yeni Köktendincilik tarafından refah devleti kavramına yöneltilecek eleştiri, liberalizmin demokratik

yanlarını ve liberal ideolojinin potansiyel eşitlik vaadini hedef almaktadır. Bu iki tutucu güç, liberalizmin bir kriz içinde olduğunu öne sürmekte ve bu krizin suçlusunun da, refah devleti ile ataerkil ailenin çöküşü olduğunu öne sürmektedir. Nitekim, Yeni Dinci Sağ'ın programı, okullarda Protestan dualarının değil, cinsel eğitimin yasaklandığı, ailede ise cinsiyet ve yaş hiyerarşisinin kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık seçik olduğu – çocukların ana-babaya, karının da kocaya itaat ettiği- ideal bir geçmiş zamana dönüşü kapsar. O “eski güzel günlerde” aileler parçalanmamıştı, kadınlar ev dışında çalışmıyorlardı, çocuklar da büyük sözü dinliyorlardı! Bu programın asıl talebi, güç gösterilerini, başkalarını kontrol etmeyi, şiddete başvurmayı ve rekabetçi başarı hırslarını içeren erkeksi değerlere geri dönülmesidir. Bu değerlerin tümü de Yeni Feminizmin karşısında olduğu kavramlardı. Dolayısıyla, köktendinciliğin, liberalizmin demokratik yanlarıyla birlikte feminizmi de hedef alması, hatta neredeyse baş düşman olarak görmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerektir.

Yeni Dinci Sağ'ın saldırgan maskülinist bir yaklaşımı savunması, ülke içiyile sınırlı değildir. Köktendinciler, açıkça emperyalist bir politika izlenmesini istemekte, kendi misyonerlik hizmetlerini sekteye uğratabilecek herhangi bir “devrim”e, Amerika'nın müdahale etmesini gerekli görmekteyler. Bu saldırgan yaklaşım, kullandıkları dilde de kendini ortaya koymaktadır: “Kendini başkalarından ayırmak sert, acımasız çatışmalar gerektirir. Saldırıları, kişisel saldırıları, hatta şiddet içeren saldırıları gerektirir... Şeytan, insanları kayıtsızlık içinde tutabilmek için kardeşçe sevgi propagandası yapar.” (13)

Öyleyse, Yeni Dinci Sağ'ın vaizlerinin, İsa'yı bir “He-Man” olarak yorumlamalarında şaşacak bir şey yoktur. Bu vaizlere göre, İsa, sevginin zayıflık ve kadınsılıktan değil, kararlılık ve güçlülükten kaynaklandığını düşünüyordu: “İsa bir kuzu değil, koçtu!” (14) Modern Köktendinciliğin bu saldırgan dili, şiddetin, Hıristiyanca sevginin en iyi ifadesi olduğu inancına dayanmakta ve Amerika'nın ekonomik ve askeri bir süper güç olarak gördüğü bir gerileme içine girmesinden kaynaklanan “restorasyonist” bir politikayı yansıtmaktadır. Yeni Dinci Sağ'ın hayali, Amerikan emperyalizminin anlı şanlı günlerine geri dönmek; zamanı, Vietnam Savaşı öncesine geri çevirebilmektir.

Yabancılaşmaya Karşı Güvenli Bir Sığınak

Amerika'da Köktendinciliğin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu akımı eleştirenler, onun çöküşünü haber vermeye başladılar. Ama o, çökmek şöyle dursun, gelişmeye ve güç kazanmaya devam ediyor. Bu gelişmenin bir nedeni Yeni Sağ'ın politikalarıyla örtüşmesi ise, ikinci nedeni bireylerin iç dünyalarında yatmaktadır. Çünkü din, toplumsal bir olgu olmanın yanı sıra, yoğun bir biçimde kişiseldir. Bunda da herhangi bir çelişki yoktur, çünkü insanların en derin iç benliklerinin ayrılmaz bir parçası olan dinsel inançlar ve duygular, aynı zamanda toplumsal olarak biçimlenmişlerdir. İnsanların aşkın dünyayı görebilmeleri, ancak kendi toplumsal deneyimlerinin onlara sağladığı mercekler aracılığıyla olabilir. Başka bir deyişle, “dinsel pratik, insanların kalıplaşmış toplumsal deneyimlerini yansıtan geniş örüntüleri ortaya koyar.” (15) Dinin toplum, toplumun da din üzerindeki etkisini incelerken, dinin ona inananlar ve uygulayanlar açısından nasıl bir anlam taşıdığını anlamaya çalışmak vazgeçilmezdir.

Köktendinci toplumsal düzen, daha fazla otoritaryanizm, Kilise ile devlet arasında daha fazla bütünleşme ve bireysel özgürlük yerine grup (cemaat) dayanışmasının vurgulanmasıyla belirlenir. Oysa, “modern” toplum, daha fazla eşitlikçilik, kurumsal farklılaşma ve bireysel özgürlüğün tanınması demektir. Birinci tür toplumsal düzen esneklikten yoksun, çoğulculuk normlarıyla bağdaşmayan, toplumsal ve dinsel açıdan hoşgörüsüz, bireysel özerkliğin feda edildiği bir düzendir. Ne var ki, burada unutulmaması gereken bir nokta, durmadan değişmekte olan modern toplumun bürokratik katılığı ve anonimitesi içinde bireyin sürekli bir yabancılaşma, kişisel kimlik yosunluğu ve parçalanmayla yüz yüze olduğudur.

Köktendinciliğin, yaşam biçiminin ve değerlerin en hızlı değiştiği yer ve zamanlarda, bu değişmeden en çok etkilenen kişilere hitap ettiği savı, elbette yalnızca Amerika için geçerli değildir. Köktendincilik, en çok, iki dünya arasında sıkışıp kalmış insanlara çekici gelmektedir, çünkü en fazla onlar modernleşmenin getirdiği acılarla yüz yüzedirler ; ve onlara istikrarlı, kesin ideolojik çizgilere sahip komünal bir dünyanın –bu dünya katı bir biçimde hiyerarşik olsa bile- güvenlik ve kesinliğini sunan köktendincilik, çekici bir alternatif oluşturmaktadır. Nancy T. Ammerman, Southside Gospel Church cemaatini incelediği araştırmasında, köktendincilerin, kültürel bakımdan tutarlı ve bütünsel bir yaşam biçimini savduklarına işaret etmektedir. (16)

Weber'in Protestan ahlakının etkisi açısından savunduğu gibi, din, insanları güçlendiren ve bu dünyada daha etkili eylemlerde bulunmalarını sağlayan bir rol oynayabilir. Ammerman da, geleneklerin ve kuralların dayattığı kısıtlamalara rağmen –ya da onlar sayesinde!- Southside'lı inanmışların yeni bir güçlülük duygusu edindiklerini söylemektedir. Bu güçlülük duygusu, esas olarak, insanların kendilerini Tanrı'nın seçilmiş ve görevlendirilmiş kulları olarak görmelerinden kaynaklanmakla birlikte, aynı zamanda kendi içinde sıkıca denetlenmiş dayanışmacı bir cemaatin varlığı da önemlidir. İnanmışlar kendilerinde, fikirler, örgütler ve yeni yaşam biçimleri yaratacak gücü görmektedirler. Burada güç, Foucaultcu anlamda olumlu bir içeriğe sahiptir, çünkü toplumsal eylemin yapı taşı oluşturulmaktadır. (17)

Köktendinci akımlara mensup inanmışlar, paralarından, zamanlarından, başkalarıyla ilişkilerinden vb. fedakarlık etmektedirler. James Ault'un deyişiyle, "kilise cemaatinin tümüyle kapsayıcı, bütünleştirici karakteri, üyelerin uyması gereken fedakarlık ve kendini yoksun bırakma" rejimi tarafından pekiştirilir. (18) Üyelerin içki içmelerinin, dans etmelerinin, küfretmelerinin yasak oluşu ve başkalarına karşı daima "doğru tavırda" davranma zorunlulukları, kilise dışındaki kişilerle ilişki sürdürülmesini zorlaştırır. Böylece, cemaatin içsel birliği ve dolayısıyla üyelerinden çeşitli şeyler talep etme gücü pekiştirilmiş olur. Köktendinci cemaatin bu özelliği –ki, dinsel nitelik taşıyan taşınması, bütün kapalı grup ve örgütler tarafından paylaşılan bir olgudur- elbette, domatizmin en uygun gelişme ortamı bulunduğu seradır ve sonuçta bireysel seçim olanaklarının daralmasına varır.

Köktendinci inanmışlar, kişisel özerkliklerinin bir bölümünden vazgeçerken, bunun karşılığında kendilerine destek, tüm boş zamanlarını dolduracak faaliyetler ve bu faaliyetleri paylaşacak arkadaşlar sunan bir örgütlenmenin parçası haline gelirler. Ayrıca, laik medya, eğlence ve hizmetlere alternatifler sunan bir dizi kurumla da ilişkiye geçme olanağı bulurlar. Kısacası, modern dünyanın "kaosu"nu dar, kapalı ama tam da o nedenle korunaklı ve kendilerine destek, dayanışma ve belki de daha önemlisi "belirsizlikten kurtuluş ve kesinlik" lüksü sunan bir başka dünya ile değiştirmiş olurlar. Böylece, Peter Berger'in deyişiyle, "kuşkunun modern yüklerinden" kurtulmuş olurlar. (19) Onlarınki, yaşamak için açık seçik, nesnel kuralların bulunduğu ve herkesin kendi yerini bildiği bir dünyadır. Dolayısıyla köktendincinin zihni, gereksiz sorgulamalardan

uzak ve huzur içindedir. Yalnızca zihni değil, erkeğin "reis"liğindeki evi de!

Köktendincinin Evi: Bir "Disiplin ve Cezalandırma" Odağı

İnanmışın evinin, ailesindeki üyelerin fiziksel, duygusal ve tinsel gereksinmelerinden sorumlu olan "selamete ermiş" bir erkeğin reisliğinde olması beklenir. Onun yanbaşında, zevcelik ve annelik rolünü saygılı bir boyun eğiş içinde kabullenen bir kadın olacaktır. Bu kadın, ideal olarak, zamanının tümünü evinin işleri ve çocuklarının bakımıyla geçirecektir. Baba, aynı zamanda "aile reisi" olma sıfatıyla, aile içinde "yasa ve düzeni" korumakla da sorumludur; gerçekten de köktendinciliğin söyleminde "disiplin", dış dünyanın kaosuna ve belirsizliğine karşı bir panzehir işlevi gören, anahtar bir kavramdır. Köktendincilerin çoğu, toplumsal sorunun kökeninde, disiplinsiz, amaçsız ailelerin yattığını düşünürler ve kendilerinin açıkça farklı bir alternatif oluşturduklarına inanırlar. (20)

Ammerman, Southside cemaatinin hem önderlerinin hem de üyelerinin, Eşit Haklar Yasası tasarısına, kürtaj hakkına, eşcinsellere haklar tanınmasına vb. karşı çıktıklarını, çünkü bütün bu değişiklikleri "Hıristiyan ailesi"ni kendi istedikleri gibi yapılandırmayı tehlikeye düşürecek bir şey olarak gördüklerini söylemektedir. Ayrıca, Ev İçindeki Şiddete Karşı Yasa tasarısına da karşıdırlar çünkü bunun sonucunda, hükümetin, çocuklarını terbiye etmede gerekli olan fiziksel ceza uygulama "görevlerine" müdahale etmesinden korkmaktadırlar. (21) "Hıristiyan evi"nde, Baba tarafından terbiye ve disiplin uygulanan yalnızca çocuklar değildir; kadınlar da kocalarının otoritesini kabul edip ona boyun eğler.

İnanmışlar, Protestanlığa özgü, "ruhların eşitliği ama cinslerin eşitsizliği" görüşüne bağlıdırlar. Bu görüşe göre, kadının ve erkeğin doğaları ve yerleri farklıdır, ancak bu farklılık içinde bir hiyerarşi barındırır: Kadının konumu ikincildir. İslamiyet'te kadının durumunu meşrulaştırmak için kullanılan (ve İslam'ın kadın-erkek ilişkileri açısından "benzersiz" bir eşitlik içerdiğini iddia eden) söyleme şaşırtıcı derecede benzeyen bu "farklı ama eşit" görüşü, Püriten geleneğin de temel ilkelerinden biridir ve "ideal kadın"ı itaatkar bir zevce, erkeğin yardımcısı olarak kabul eder. Kadına evlilik içinde merkezi bir rol verir ama bu, ne kamusal alanda ne de ailede erkeğin üstünlüğünün en ufak bir şekilde sorgulanmasına yol açar. Kadının, doğası itibarıyla eve ve aileye dönük olduğu kabul edilir. Erkeğin üstünlüğünün kadının aşağılanması anlamına gelmediği savunulsa bile, kadın ile

erkeğin farklı eylem alanları bulunduğu fikri, kadınlara farklı muamele edilmesi gerektiği fikri; kadınların, egemen ve evrensel olarak tanımlanmış erkek öznelere göre ikincil konumda olmalarının onaylanmasına hizmet etmektedir. Aynı görüşün, üstelik aşağı yukarı aynı formülasyonla Türkiye'deki İslamcı çevreler tarafından hararetle öne sürüldüğünü dikkate aldığımızda, bu "eşit ama farklı" söyleminin, ister Protestan köktendinciliği, isterse İslami yeniden canlanma bağlamında ileri sürülsün aynı amaca hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır. (22)

Bu bağlamda, köktendincilerin en açık amaçlarından biri, çökmekte olan bir ahlaki düzenin göstergesi olduğunu düşündükleri çağdaş cinsiyet ilişkilerinin yönelimini değiştirmek, ya da daha doğru bir deyişle geri çevirmektir. Köktendincilere göre, ahlaki çöküntünün nedeni, ekonomide kadınların giderek daha fazla rol oynaması yüzünden Baba'nın otoritesinin baltalanmış olmasıdır. Bu otoritenin yeniden kurulabilmesi, ancak, ücretli çalışan kadınların işgücü piyasasından çekilerek evlerine geri dönmeleriyle mümkün olabilir. Yeni Dinci Sağ'ın görüşüne göre, kadınlar gerçek yerleri olan, erkeklerin "iyilikçi" denetimi Altındaki evlerine geri döndürülmelidirler. Bu programın, ekonomik daralma karşısında kadınların işgücü rekabetinden dışlanmalarına yönelik olduğu açıktır; ancak, 1990'lar Amerika'nda köktendinci "aile reisi", karısının dışarıda çalışarak ailenin geçimine katkıda bulunmak zorunda olması acı gerçeğiyle yüz yüzedir. Bu zorunluluğun ister istemez kabulüyle, otorite iddiasının en azından bir bölümü silinip gider. Köktendinci hareketin önderi Rahip Jerry Falwell'in, aileyi geçindirecek tek (erkek) kişi için yeterli bir ücret talep etmesi de, işte bu yüzdendir.

Ataerkil Pazarlık: Boyun Eğme Karşılığında Güvence ve Saygı

Bu durumda, haklı olarak akla şöyle bir soru gelmektedir: Kadınlar, kocalarının otoritesine boyun eğmelerini ve daha aşağı bir statüyü kabul etmelerini kendilerinden açıkça talep eden bir anlayışı ve düzeni, nasıl oluyorsa da canı gönülden destekliyorlar? Genellikle dünyanın İslami kesimi için geçerli olduğu düşünülen bu olgu, yapılan çeşitli araştırmaların ortaya koyduğu gibi, Amerika bağlamında da fazlasıyla geçerlidir. Örneğin Nancy Ammerman, Southside'da kadınların köktendinciliğe uzak durmak şöyle dursun, cemaate ilk katılanların, daha sonra da en hararetle destekçilerinin genellikle onlar olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde, Shawmut Vadisi Baptist Kilisesi

cemaatini inceleyen James Ault da, cemaatin yarısından fazlasını kadınların oluşturduğunu söylemektedir. (23 Bu bir çelişki midir, yoksa kadınların "doğal dindarlığı"nın bir göstergesi mi? Eğer bu iki önerme de doğru değilse, köktendinciliğin kadınlara bu denli çekici gelmesinin nedeni nedir?

Bu sorunun tek ve basit bir yanıtı olmasa da, toplumsal cinsiyet (*gender*) rollerinin ve ilişkilerinin sorgulanıp değiştirilmesi de dahil olmak üzere bir dizi değişikliğe yol açan modernleşmenin ve kadın hareketlerinin gelişmesinin, bazı kesimlerin maddi ve statüsel çıkarlarını tehdit ettiğini söyleyebiliriz. Janet S. Chafetz ve Anthony G. Dworkin'in işaret ettikleri gibi, kadın hareketlerinin ortaya çıkması için gerekli koşulları yaratan ekonomik ve yapısal güçler, aynı zamanda, anti-feminist karşı-hareketleri hızlandırıcı bir etki de yapabilir. Kadın hareketlerinin ortaya çıkmasında cananıcı değişkenlerden biri, orta sınıf kadınlarına açık olan rollerin ve mesleklerin büyük ölçüde genişlemesidir ki, bu da kentleşme ve sanayileşme süreçlerinin bir sonucudur. Ancak, kentleşme ve sanayileşmenin etkileri kadınların rollerini değiştirmede ve genişletmede ne kadar yaygın olursa olsun, daima, geleneksel ailenin sınırları içinde kalan ve buradaki rollerinden hoşnut olan geniş bir kadın kitlesi de bulunacaktır. Bu tür kadınlar için, kadın hareketinin önerdiği değişiklikler, varolan ekonomik ve toplumsal statülerinin baltalanması anlamına gelebilir. Kısacası, kadın hareketini doğuran aynı yapısal değişiklikler, statülerinin ve sınıfsal çıkarlarının tehdit altında olduğunu algılayan kadınlar için bir güvensizlik ortamına yol açabilir. (24)

Köktendinci kilise cemaatleri içinde yapılan araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, kadınlar, saygılı bir boyun eğiş ve ikincillik statüsünü kabul ediş karşılığında saygı, takdir ve hem ekonomik hem de duygusal anlamda güvence elde etmektedirler. (Türkiye'de İslamcı genç kadınlar arasında yapılan araştırmaların da benzer sonuçlara ulaşması ilginç olsa bile, her halde pek şaşırtıcı değildir.) (25) Ayrıca Kilise'nin ataerkil düzenine boyun eğmekle kadınlar, kocaları üzerinde bazı ahlaki kısıtlamalar uygulama olanağına da kavuşmaktadırlar. Kilise, bir tür "hakem", yüksek otorite rolünü oynamakta ve evlilikte uyulması gereken kuralları saptamaktadır. Böylelikle, aile içinde "cinsiyetler savaşı"nın yol açtığı kaos, kadınların hak iddialarını ve güçlerini kendi istekleriyle terketmeleri sayesinde ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Ancak bu arada unutmamak gerekir ki, kadınların güçlerinden/iktidarlarından

vazgeçmeleri yalnızca görelî bir olgudur; köktendinci düzenin "ideal"i, "gerçek" durumla pek az çakışır. Karar alma, açıkça kocanın sorumluluğunda olan bir görevdir ama, zevceler evlerini öylesine iyi yönetebilirler ki, kocaların herhangi bir karar vermesi gerekmezdir! Ayrıca, kocaların verdiği kararları etkileme yolları da bulabilirler: Daha yaşlı zevcelerden daha genç olanlara verilen öğütlerin önemli bir bölümü, "erkeğin otoritesini ele geçiriyormuş gibi görünmeksizin" kocalarını doğru olmayan kararlar almaktan nasıldıkoyabilecekleriyle ilgilidir. (26)

Son derece etkili sonuçlar verebilen bu hareket tarzı, elbette yeni bir şey değildir. Ataerkil bir baskıcı düzenin sınırlamaları içinde hareket etmek zorunda bırakılan kadınlar, daima, ikincillik konularıyla baş etmenin yollarını bulmuşlar, statüleri konusunda pazarlıklar yapmışlar ve hatta bazen otorite ve iktidar sahibi de olmuşlardır. (Böyle yaptıkları için de egemen erkek ideolojisi tarafından "kurnazlık" ve "desise"ye başvurmak, hilekar ve manipülatif olmakla suçlanmışlardır!) Ancak bunun, varolan cinsiyet/iktidar ilişkilerinin erkek-egemen matriksi içinde, ona meydan okumaksızın cereyan ettiği unutulmamalıdır. Kadınlar manipülasyon, uzlaşma ve pazarlık -"zayıfların silahları" adı verilen şeyler- konusunda "mükemmelliğe" erişebilirler ama, baskı biçimlerine açık ve bütünsel bir meydan okuyuştan da kaçınabilirler. Direnmenin ince ve kendini hemen ele vermeyen biçimleri elbette önemlidir ve kadınların bugününü ve tarihini araştırırken mutlaka dikkate alınmalıdır. Ancak, unutmamak gerekir ki, günümüz Amerika'sında köktendinci pozisyon ve söylem, kadınlar için varolan tek seçenek değildir.

Köktendincilik, geleneksel olarak kutsanmış cinsel işbölümünü yeniden canlandırmak istemekte, kadınlara kısıtlı ve aşağı bir toplumsal konumu layık görmektedir. Kadınlar, köktendincilikte simgesel bir önem kazanmaktadırlar: Kılık kıyafetleri, davranışları ve sosyo-ritüel kısıtlanmışlıkları, hep, düzenin doğru ve gerektiği biçimde yürüyüp yürümediğinin göstergeleri olmaktadır. Bu durum, hem Protestan hem de İslam köktendinciliği için geçerlidir, ancak ikisi arasında son derece önemli bir farklılık da vardır: Amerika'daki köktendinci harekete mensup kadınlar, kendilerine açık olan tek yaşam biçiminin, itaatkar ve doğurgan eşlik/annelik rolü olmadığı, laik ve çoğulcu bir dünyada yaşamaktadırlar. Laik bir devlette köktendinci hayat tarzını seçen kadınlar için bir "seçim" söz konusudur; köktendinci bir devlette yaşayan kadınlar içinse, ne yazık ki, bir "kader"!

NOTLAR:

1. Montgomery Watt, **Islamic Fundamentalism and Modernity**, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1988, s. 3.
2. M. Watt, a.g.e.
3. Peter Berger, "Toward a Critique of Modernity", **Religion and the Sociology of Knowledge**, der. B. Hargrove, Edwin Mellen, New York, 1984, s.335.
4. Said Amir Arjomand, "Social Change in Contemporary Islam", **New Religious Movements and Rapid Social Change**, der. J.A. Beckford, SAGE/UNESCO, 1986, s. 197 ve 101.
5. Örneğin bkz. R.N. Bellah, **Beyond Belief. Essays on Religion in a Post-Traditional World**, 1970; Daniel Bell, **Sociological Journeys. Essays 1960-1980**, Londra, 1980.
6. Bu görüşü Haldun Gülalp de paylaşıyor: "İslamcı radikalizm, gelenekselci bir eskiye dönüşü ifade etmiyor. Tersine, 3. Dünya'da yaşanan modernleşmenin özgül biçimine post-modern bir tepki." "Bağımlı Modernleşmeye Post-Modern Bir Tepki", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 1994, c.1, no.2,ss.86-91.
7. George M. Marsden, **Fundamentalism and American Culture. The Shaping of Twentieth Century Evangelism. 1870-1925**, Oxford University Press, 1980, çeşitli sayfalarda.
8. Ralph Clark Chandler, "The Wicked Shall Not Bear Rule: The Fundamentalist Heritage of the Christian Right", **New Christian Politics**, der. David G.Bromley ve Anson Shupe, Mercer University Press, Macon GA, 1984, s. 49 ve 58.
9. Lionel Caplan, der. "Introduction", **Studies in Religious Fundamentalism**, Macmillan, Londra, 1987 içinde, s.1.
10. N. Abercrombie, **Class, Structure and Knowledge**, Basil Blackwell, Oxford, 1980, s.156.
11. Lionel Caplan, a.g.e.,s. 131.
12. L. Caplan, a.g.e., s.16.
13. Jerry Falwell, **Listen, America**, Doubleday, NY, 1980, s.13.
14. J.Falwell, a.g.e.
15. James A. Beckford, "Introduction", **New Religious Movements and Rapid Social Change**, der. J.A. Beckford, Sage /Unesco, Londra ve Paris, 1986 içinde, s.ix.
16. Nancy T. Ammerman, **Bible Believers. Fundamentalists in the Modern World**, Rutgers University Press, 1987, s. 193 ve 194.
17. Foucault, iktidarın "olumlu yanı"na dikkat çeker ve iktidarın etkilerinin yalnızca baskı olarak tanımlanmasının, iktidarı "hayır" diyen bir yasa ile özdeşleştirmek anlamına geldiğini savunur. Oysa, iktidarı kabul edilebilir hale getiren şey, yalnızca üzerimizdeki baskıcı gücünden değil, (aynı zamanda) bir şeyler üretme yetkisinden kaynaklanır. Bkz. M. Foucault,

Power/Knowledge, der. Colin Gordon, özellikle "Truth and Power" bölümü, s.119. Bu noktada, Weber'in meşru otorite kavramı akla gelmektedir; otoritenin halk tarafından meşru kabul edilebilmesinin bir nedeni de, iktidarın yasaklayıcı niteliğine karşın "bir şeyler yapabilme" iradesinin bulunmasıdır.

18. James Ault, "The Shawmut Valley Baptist Church", **Disciplines of Faith. Studies in Religi, Politics and Patriarchy**, derl. J. Obelkovich, L.Roper, R.Samuel, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1987, ss. 23-24. Nancy T. Ammerman'ın araştırması gibi bu araştırma da, katılımcı gözlemleme yöntemiyle yürütülmüştür.

19. Peter L. Berger, "From the Crisis of Religion to the Crisis of Secularity", **Religion and America**, derl. Mary Douglas ve Steven Tipton, Beacon Press, Boston, 1983 içinde, s.22.

20. N.T. Ammerman, **Bible Believers**, s.135.

21. **A.g.e.**

22. Bkz. Fatmagül Berktaş, "İslam'ın Hiyerarşiye Dayalı Eşitlik Söylemi", **Kadın Gerçeklikleri**, der. Necla Arat, Say yayınları, İstanbul, 1996 içinde.

23. James Ault, "The Shawmut Valley Baptist Church", **Disciplines of Faith, a.g.e.** içinde ss.23-24.

24. Janet S. Chafetz ve Anthony G. Dworkin, "In the Face of Threat: Organized Antifeminism in Comparative perspective", **Gender and Society**, c.1, no. 1, Mart 1987, ss. 33-60.

25. Örneğin bkz. Feride Acar, "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın", **Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, der. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993 (1990) içinde; ve E. Özdalga, **Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam**, Sarmal Yayınları, 1998.

26. N.T. Ammerman, **Bible Believers**, s. 140.